

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

BRUNO SCHERFF: STUDIEN ZUM HEER DER OTTONEN UND DER SALIER (919—1056)

(Inaugural—Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde
der Philosophischen Fakultät der Rheinischen
Friedrich—Wilhelms—Universität zu Bonn)

(Bonn, 1985. 275 o.)

A szerző monográfiáját a bonni Friedrich-Wilhelm Egyetem bölcsészettudományi karán doktori disszertációként nyújtotta be. Könyve részben a műfajnak, részben pedig szerzője szakmai körökben ismeretlen voltának köszönheti, hogy megjelenése óta nem terelődött rá a figyelem. Előre illik bocsátani, hogy a szerző nem a mediévisták filológiai alaposságával közelít a témához — bár állításait példászerűen jegyzeteli és támasztja alá az eredeti, latin nyelvű forrásidézetekkel —, hanem a gyakorlati szakember, a hadtörténész racionalitásával, aki tisztában van a tér és idő, fegyverzet és hadvezetési gyakorlat stb. szerepével és jelentőségével. Ebből fakad talán túlzott magabiztossága is, amikor hosszú évtizedek óta folyó hadtörténeti vitákban új és merész megoldásokkal, elméletekkel áll elő, de ez egyúttal a mű érdeme is.

Figyelmünket a könyv több szempontból is magára vonta, így mindenekelőtt a jelzett korszakhatárok miatt. Részletesen foglalkozik a lech-mezei („augzburgi”) ütközettel (50—97. o.), az ütközet időszakának kronológiai problémáival (241—252. o.), a korszak hadszervezeti, hadművészeti, technikai és politikátörténeti kérdéseivel. A témához való közelítése is nem kevésbé érdekes, mivel a mindenki számára jól ismert forrásokat a gyakorlati hadvezetés, a menettávolságok és menetidők, utánpótlási vonalak és előrenyomulás viszonya alapján kísérli meg értelmezni. Megjegyezzük, a középkori stratégia vizsgálata egyébként is meglehetősen elhanyagolt terület a hazai középkori hadtörténetírásnak, nem utolsó sorban a kisszámú hasznosítható forrásanyag következtében. Legutoljára Rázsó Gyula értekezett a kérdéskörrel 1960-ban e folyóirat hasábjain,¹ s akkori megállapításainak sommázatát Scherff jelen kutatásai csak alátámaszthatják: „... a stratégiai művészet ha nem is virágzott, de legalább csendes palántaként megvolt a középkorban is.”² Scherff ezt a megállapítást kezdettől adótnak veszi, s számos részlemezéssel és esettanulmánnyal igazolja érvényességét a X—XI. századi német hadtörténelemben.

A szerző időrendben haladva részletesen vizsgálja a 995. évi lech-mezei ütközetet és II. Henrik német-római császár 1005. és 1015. évi hadjáratait. Megfigyelései alapján tematikusan foglalja össze a felderítés, biztosítás, kapcsolattartás, kiképzés, ellátás, utánpótlás részterületeit, illetve a harci cselekmények különféle formáit, így a támadást, üldözést, késleltetést, visszavonulást, a seregnak az ütközetre való felállítását és csatarendjét. Kitér I. Ottó hadseregének a jellemzésére, I. Henrik király katonai tevékenységére és katonai reformjainak a problémájára. Érdekes fejtegetései szólnak arról, hogy a hadsereg a feudális viszonyok között mennyiben tölthette be a politikai tényező szerepét, különös tekintettel a lech-mezei győzelem súlyának a német belpolitikában való kiaknázására. Hozzátehetjük, nem csak a kortárs, hanem a későbbi utókor szemében is komoly tekintélye maradt a magyarok feletti győzelemnek. Így — eltekintve a történetíróktól — amíg a merseburgi (riadei) győzelemnek a lovagi tornakönyvekben állítottak fiktív emléket,³ addig a lech-mezei ütközetnek a III. Ottó korabeli latin nyelvű énekekben és a kolostori

¹ Rázsó Gyula: A lovagi hadseregek stratégiájának néhány kérdése. *Hadtörténelmi Közlemények* 1960, 137—172. o.

² Uo. 152. o.

³ Das Turnierbuch des Ludwig von Eyb. (Hrsg. v. Heide Stamm.) Stuttgart, 1986. 31. o.

kalendáriumokban, halottas könyvekben.⁴ Scherff azonban, kötete címének megfelelően, csak a korszak szűkebb értelemben vett katonai vonatkozásait vizsgálja. Részleteiben csak a lech-mezei ütközetre vonatkozó fejtegetéseivel foglalkozunk. Térjünk rá erre!

A csata időrendjére vonatkozó új eredményei, illetve javaslatai abból adódnak, hogy mindvégig szem előtt tartotta az idő- és távolságtényező összefüggését. Ezt annál könnyebben megtehetete, mert a lech-mezei ütközet köztudomásúlag a legjobban és legmegbízhatóbban dokumentált középkori, X—XI. századi csaták közé tartozik, elsősorban Widukind, Gerhard, Ulrich püspök életríója ill. a St. Galleni Évkönyveknek köszönhetően. Rendelkezőnk tehát olyan meghatározott, vagy legalábbis megközelíthetően megállapítható időpontokkal, amelyek köré, ismerve az átlagos középkori meneteljesítményeket, felfűzhetők az események. A szerzővel együtt persze mi is tisztában vagyunk azzal, hogy mennyire eltérőek lehetnek ezek a meneteljesítmények, függően a terepviszonyoktól, az ellátástól, a sereg nagyságától és felszereltségétől. Mégis, a kutatók eredményei alapján jogosult bizonyos határok között e módszer segítségével hívása, amint már korábban ezt John Nesbittnek a kereszteshadjáratra⁵ illetve Reinhard Elzének a XI. századi követek utazási sebességére vonatkozó tanulmányai⁶ tanúsították.

Scherff, elsősorban Nesbitt adatai alapján, I. Ottó hadserege kontingenseinek átlagsebességét napi 30 km-re teszi, tekintettel arra, hogy a seregrészek viszonylag rövid távon, utánpótlási gondoktól mentesen és nem különösebben hátrányos terepviszonyok között mozoghattak. A hírvivők sebességére pedig Elze adatai az iránymutatóak, amelyek — a váltóállomásoktól, kolostorhálózatától függően — 25—60 km-re, rendkívüli ritka esetekben napi 90 km becülik az átlagsebességet. (Egy jó lovas tíz órai lovaglással kb. 70—75 km körüli távolság megtételére képes — átlagos körülmények között.) A szerző Ottó követei esetében egy, a felső határ közelében lévő értéket, napi 70 km-t tart valószínűnek. (Hasonló számítások a hazai középkori hadtörténetírásban igen ritkák, ilyen legutóbb Kristó Gyula műveiben bukkan fel.)⁷ Ezzel a módszerrel próbálta meg tisztázni a csata előtti német gyülekezési pont helyét — a szóba jöhető helyeket: Ingolstadt, Neuburg, Donauwörth vagy Ulm környéke —, mérlegelve, hogy az egyes egységek az említett helyeket mekkora időkülönbséggel tudták volna megközelíteni. Számításai a következők:⁸

A cseh kontingens esetében:

	időigény (nap)				
	Ingolstadt	Neuburg	Donauwörth	Ulm	
Hírvivő Magdeburgból Prágába	392 km	5,5	5,5	5,5	5,5
Prágából Pilsenen át Furth	287 km	11	11	11	11
i. Walde-ig a nyugati csapatnak					
Tartalékidő Prágában és Furthban	—	2	2	2	2
Furth—Ingolstadt út	160 km	5,3	—	—	—
Furth—Neuburg út	182 km	—	6	—	—
Furth—Donauwörth út	217 km	—	—	7,2	—
Furth—Ulm út	289 km	—	—	—	9,6
Összesen:		23,8	24,5	25,7	28,1 nap

4 Az énekre: Modus Ottinc. In: Die Cambridger Lieder. (Hrsg. v. Karl Strecker) Berlin, 1926. 33—35. o. és Bleyer Jakób: Adalék a Lech folyónál vívott 955-iki ütközethez. *Századok*, 32, 1898, 563—565. o. és Hans Naumann: Der Modus Ottinc im Kreise seiner Verwandten. *Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 24, 1950, 471—482. o.; A liturgikus hagyományra: Althoff, Gerd: Beobachtungen zum liudolfingisch-ottonischen Gedenkwesen. In: Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter. (Hrsg. v. Karl Schmid—Joachim Wollsch) München, 1984 (Münstersche Mittelalter-Schriften, Bd. 48.) 663—664. o.; Általában: Setten, Wolfgang v.: Der Niederschlag liudolfingischer Hausüberlieferung in den ersten Werken der ottonischen Geschichtsschreibung. Diss. Erlangen, 1954.

5 Nesbitt, J.: The Rate of March of Crusading Armies in Europe. A Study of Computation. *Traditio*, 19, 1963., 167—181. o.

6 Elze, R.: Über die Leistungsfähigkeit von Gesandtschaften und Boten im 11. Jahrhundert. Aus der Vorgeschichte von Canossa 1075—1077. *Beihfte der Francia*, 9, 1980., 3—10. o.

7 Kristó Gy.: Az augsburgi csata. Bp., 1985., 87. o. és *Uő*: Az Árpád-kor háborúi. Bp., 1986. 54. o. Itt jegyezzük meg, hogy Scherff számos ponton az ütközetre vonatkozó bibliográfiái ismereteinket is kiegészíti. A lényeges szakirodalom egyébként megtalálható Kristó könyvének a bibliográfiái összefoglalójában.

8 Scherff: i. m. 246—247. o.

		időigény (nap)				nap
		Ingolstadt	Neuburg	Donauwörth	Ulm	
Hírvivő Magdeburgból Prágába	392 km	5,5	5,5	5,5	5,5	
Keleti csapat útja Prágába	308 km	12,2	12,2	12,2	12,2	
Tartalékidő Prágában	—	2	2	2	2	
Prága—Ingolstadt út	325 km	10,8	—	—	—	
Prága—Neuburg út	347 km	—	11,5	—	—	
Prága—Donauwörth út	382 km	—	—	12,7	—	
Prága—Ulm út	454 km	—	—	—	15,1	
<i>Összesen:</i>		30,5	31,2	32,4	34,8	nap

A keleti csapatnak a Prága—Regensburg út (265 km) megtétele 8,9 napot vehetett igénybe. (Mint látjuk, feltételezése szerint a cseh kontingens két csapatban vonulhatott az ütközetbe.)

A sváb kontingens esetében:

		időigény (nap)				nap
		Ingolstadt	Neuburg	Donauwörth	Ulm	
Hírvivő Magdeburgból Ulmba	545 km	7,8	7,8	7,8	7,8	
Ulmig a csapatok leghosszabb távolsága	260 km	10,2	10,2	10,2	10,2	
Tartalékidő	—	2	2	2	2	
Ulm—Ingolstadt út	129 km	4,3	—	—	—	
Ulm—Neuburg út	89 km	—	3	—	—	
Ulm—Donauwörth út	72 km	—	—	2,4	—	
<i>Összesen:</i>		24,3	23	22,4	20	nap

A frank kontingens esetében:

		időigény (nap)				nap
		Ingolstadt	Neuburg	Donauwörth	Ulm	
Hírvivő Magdeburgból Fuldába	304 km	4,4	4,4	4,4	4,4	
A csapatok leghosszabb útja Würzburgig	347 km	13,7	13,7	13,7	13,7	
Tartalékidő	—	2	2	2	2	
Würzburg—Ingolstadt út	222 km	7,4	—	—	—	
Würzburg—Neuburg út	198 km	—	6,6	—	—	
Würzburg—Donauwörth út	165 km	—	—	5,5	—	
Würzburg—Ulm út	221 km	—	—	—	7,4	
<i>Összesen:</i>		27,5	26,7	25,6	27,5	nap

I. Ottó királyi légiója esetében a következő rekonstruált menetidőket találjuk: Magdeburg—Ulm: 545 km, 19,2 nap; Magdeburg—Donauwörth: 495 km, 17,5 nap; Magdeburg—Neuburg: 489 km, 17,3 nap. A feltételezett gyülekezési helyre — Donauwörth, bár Neuburgot sem veti el teljesen — elsőként értelemszerűen a bajor kontingens érkezhett meg, másodikként pedig a kedvezőbb helyzetben lévő királyi légió.

A magyarok betörésének kezdetét is hasonló módszerekkel próbálja megállapítani, bár elismeri, hogy a könnyűfegyverzetű, zsákmányoló magyarok haladási sebességére sokkal kevesebb a támpontunk. Annyi bizonyos, hogy a magyarok Augsburgot augusztus 8-án és 9-én már körülzárva tartják. A betörés és az ostromzár közötti időszakot 37 napra teszi, feltételezve a napi 30 km-es, a zsákmányolással 15 km-es tempót. Ezek figyelembe vételével az Ennsen való áttörés legkorábbi időpontja június 27-re eshetett, legkésőbb pedig július 2-ra. Ebben segítségünkre van a magyarok

követküldésére vonatkozó adat, kiegészítve annak feltételezésével, hogy a magyarok a betöréssel megvárták követeik visszaérkezését Magdeburgból, Ottó pedig a mozgósítást csak a követek távozása után, a magyar betörés hírére rendelte el. Így tehát, mivel Ottónak június 29-e után már túl kevés ideje maradt volna a cselekvésre, Scherff a betörésre a június 27. és 29. közötti időszakot tartja elfogadhatónak.

Widukind megadja a magyar követjárás megközelítő dátumát, július elseje körül (circa kalend. iulii). Feltételezve, hogy ezzel a krónikás azt akarta mondani, hogy az esemény közelebb esett július calendaejához, mint a környező határnapokhoz, azaz június idusához (13.) vagy július nonájához (7.), így tehát leginkább június 21-e és július 4-e közé valószínűsíthető. Widukind leírása szerint a magyar követek várakoztak Ottóra Magdeburgban, s feladatuk a betörés előtti politikai-katonai jellegű felderítés lehetett. Scherff ezen a ponton egyébként csatlakozik Vajay Szabolcs — nem kevés kritikával fogadott — elméletéhez, ami szerint a kalandozó hadjáratokat gondos és körültekintő politikai előkészítés előzte meg.⁹

Az áttekintésünkben fentebb már közölt számítgatások alapján Scherff vállalkozik a németek gyülekezési helyének a valószínűsítésére. Ennek, feltételezése szerint, a magyarok felől védetnek vélt helynek kellett lennie, s így mindenképpen a Dunától északra keresendő. A szerző által feltételezett Donauwörth a sebtében egybehívott kontingensnek számára is ideális helynek tűnhetett nehézségek nélküli megközelíthetősége miatt. Ugyanakkor az Ottó rendelkezésére álló négy és fél hét reménytelenül kevés idő volt egy feudális hadsereg egybehívására. Ez a kitapintható sietség és igyekezet jogosítja fel a szerzőt arra, hogy a lehetőségek felső határát súroló vonulási időket és átlagssebességet vélelmezzen. A magyarok betöréséről tehát a hírt Ottó július 12. és 14. között kaphatta meg és küldhette szét hírvívó követeit a mozgósítási parancsral. Ekkor már dönteni kellett a gyülekezési hely felől is, s biztosra vehető, hogy gyakorlati megfontolások alapján választhatta meg azt, Scherff feltevése szerint Donauwörth környékét.

Foglalkozik a szerző a Gerhard-féle életírásban említett német árulás részleteivel is. E szerint Arnulf fia Brechtold megvitte a magyaroknak Reisenburgból Ottó serege közeledtének hírt. Ezt eddig csak Hans Delbrück vetette el határozottan alapvető kézikönyvében.¹⁰ Véleménye szerint ugyanis ez esetben is csak a hadtörténetben oly gyakori áruló-sémával van dolgunk. Scherff felveti, s szerintünk sem alaptalanul, hogy Gerhard célja a fenti közléssel nem más, mint hogy megindokolja Augsburg ostromának félbehagyását, s jellemző, hogy az „áruláson” maga sem botránkozik meg, vagy sajnálkozik. Egyébként valószínű, hogy Reisenburgnál nem is Ottót látták, hanem az elhaladó sváb kontingens katonáit, néhány napnyira a gyülekezési ponttól.

Érdekes és megfontolandó a szerző felvetése arról, hogy a csehek a király hívására két csoportban indulhattak nyugatra, s közülük a második csak a csata megtörténte — augusztus 10. — után, a számítások szerint augusztus 13. körül érhetette el a gyülekező helyet. Már Barthel Eberl gondolt arra,¹¹ hogy a magyaroknak a fő ütközet után a csehekkel vívott csatája egy, a csehek kontingensének megkésétt részére vonatkozik. Erre nézve a St.Galleni Évkönyvekben találunk hitelt érdemlő adatokat: „Ottó király megütközött az agarénnokkal (ti. magyarokkal) Szent Lőrinc ünnepé napján és Isten segítségével legyőzte őket... Egy másik háborút a boemanok viseltek, amelyben elfogták Lele (ti. Lél) nevű királyukat, seregét pedig kiirtották.”¹² Scherff egészen addig megy el, hogy a csehekkel való megütközést Ottó tudatos parancsának tulajdonítja: a későn érkező csehek feladata lett a magyarok visszavonulási útjának az elvágása, valahol Landshut vidékén.

A nem véletlenül Szent Lőrinc napján megvívott ütközet a magyar fél részéről sikeres taktikai lépéssel indult, amikor a németek hátában megjelentek az átkarolást végrehajtó magyar lovasok. Scherff — elsőként a kutatók közül — megkérdőjelezi, hogy az átkarolás előkészítése is az ütközet napjára esett-e, miként azt a krónikás feljegyzés sugallja. Ennek kétségbevonását egy könnyen belátható tény könnyíti meg, az ti., hogy augusztus 10-én hajnalban képtelenség volt egy kb. 25 km-nyi kerülőt megtenni, ennyi lett volna ugyanis szükséges az ellenfél észrevétlen megkerüléséhez. Ráadásul Widukind maga is megemlíti, hogy a németek felderítő egységeket küldtek ki: „Tehát mindkét sereg portyázó csapatai hírlül adták, hogy a seregek nincsenek messze egymástól.”¹³ Így a szerző feltételezése nem tűnik alaptalannak, hogy az átkarolást még az előző napon megkezdték a magyar folyók.

Fogas kérdés, hogy a Lech folyó melyik részén kerülhetett sor a ütközetre? Lényeges információ, hogy a táborból a németek már felfejlődve vonultak ki, mégpedig barátságtalan, nehéz terepen keresztül, hogy védve legyenek a magyaroktól (per aspera et difficilia loca). Értelmezésé-

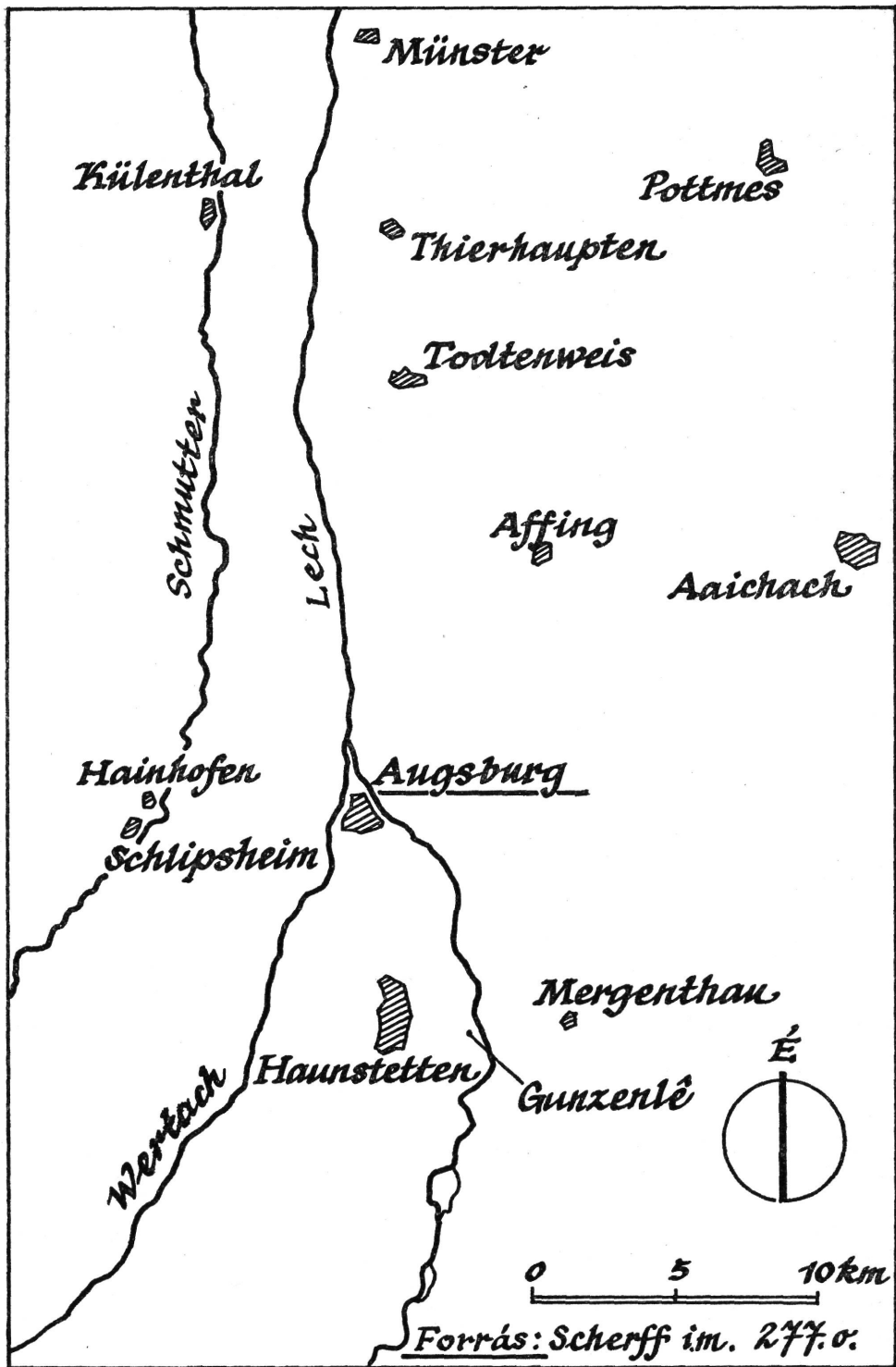
9 Vajay, Szabolcs de: Der Eintritt des ungarischen Stammesbundes in die europäische Geschichte (862—933). Mainz, 1968. (Studia Hungarica Bd. 4.) I. még Kristó Gy.: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp., 1980., 309 — 392. o.

10 Delbrück, H.: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. T. 3. Berlin, 1923. 116. o. passim.

11 Eberl, E.: Die Ungarnschlacht auf dem Lechfeld (Gunzenlé) im Jahre 955. Basel, 1955. 40. o. Felveti a problémát a Kristó Gy. is, i. m. 92. o.

12 A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp., 1975. Horváth János ford.

13 Uo.

ben ez az útvonal a Lech folyó ágyának és az ezt kísérő peremnek felel meg. Az előbbi leírást a Münster és Thierhaupten közötti szakaszra érzi találónak, s mégpedig a keleti partra helyezve a vonulást.

Gerhard hitelt érdemlő leírásából tudjuk, hogy az ütközetet nem tudták követni a városból, így az legalább 10—12 km-nyi távolságra lehetett. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy Dietpold gróf a városból éjjel távozván, csatlakozott a sereghez, ami így 3—4 órai lovaglásnyi távolságnál, 20—28 km-nél távolabb aligha lehetett. Így ezt valahol Münster környékén véli megtalálhatónak. Tudatosan szakítva az ütközet helyét kereső hagyományos felfogással, azt Augsburg városától nem délre, hanem Thierhauptentől délnyugatra, vagyis a várostól északra helyezi. A magyar támadásakor a német sereg még nem fejlődött csatarendbe, az átkarolás pont ezért tudott akkora zavart kelteni. Véleménye szerint a német mátha egy része ekkor még Königsbrunn irányában a Lech partján volt. Összességében, az ütközet lefolyása a kor viszonyai között nagyfokú szervezettséget, tudatosságot és taktikai fegyelmet mutat — különösen a németek részéről —, ami így a győzelemhez is hozzásegítette őket.

Scherff gondolatmenete az idő és tér összefüggéseit hasznosítva — úgy hisszük — számos hasznosítható szempontot vetett fel, ugyanakkor a csata helyének a meghatározásban e szempontokat — kisebb távolságokról lévén szó — már kevésbé tudta hasznosítani. A csatahely északra helyezésével inkább a szűkszavú források egy újabb interpretálási lehetőségét tárta olvasói elé.

A szerző könyve második felében a német taktika sikeres alkalmazásának szép példáit mutatja be II. Henrik 1005. évi lengyel hadjárata során, s megfigyelései szépen kiegészítik a korai magyar hadtörténetre vonatkozó igen szerény ismereteinket. A könyv egyes megállapításásával kapcsolatban számos kritikai megjegyzést tehetnénk — így a német—lengyel, német—magyar viszony leegyszerűsített szemlélete, a modern katonai terminológia sokszor erőltetett és eredménytelen használata miatt, stb. — ám mégis úgy hisszük, helyénvaló, hogy a mű újszerű szemléletmódjára és a Lech-mezei ütközet újragondolására helyezzük a hangsúlyt.